

Szebeni Olivér:

Bibliaterjesztés, evangélizáció és a nemzetiségek A református ébredés és baptista misszió kapcsolódási pontjai Magyarországon a 19. században

Bible Mission, Evangelisation and the national minorities. The Points of Connections between the Revival of Reformed congregations and the Baptist mission during the nineteenth Century in Hungary

Interdenominational mission work has been a strong feature of Evangelicalism that has been transplanted from Western Europe to the Austrian Hungarian Empire. Mission organisations such as British and Bible Foreign Society and the Religious Tract Society from London all employed Baptist as colporteurs to spread the good news and stir revival in traditional churches. However, their work often resulted in establishing new congregations that were in line with the belief of the workers. This study shows how the Baptist mission spread in Hungary amongst various ethnic groups such as Hungarians, Germans, Slovaks and Hungarian mainly but not exclusively by János Rottmayer, Henrik Meyer and Antal Novák. It also sheds light on how a tiny Reformed congregation named German Speaking Affiliated Congregation of Budapest was a hub of revival activities through the Scottish missionaries who for some time supervised the work of the colporteurs of BBFS and RTS. Bibles and tracts were also means of educating the low class people, therefore this research paper also deals with the contents of religious literature, piety and spirituality of colporteurs who were not only Baptist but often Jewish converts of the Scottish Mission.

Keywords: *British and Bible Foreign Society, the Religious Tract Society, revival, Reformed and Baptist mission, Jewish mission, evangelization*

A félévezredes protestantizmustól kapott közös örökségünk a Szentírás. Művelődéstörténelmi nyereség, ha egy nép nemzeti nyelvén a tizenhatodik század óta rendelkezik saját Bibliájával, miként mi is. A

reformáció otthonában, Németországban, nálunk és más európai nemzeteknél hivatalos nemzeti nyelv a Biblia nyelvezete vált. A félelmetes török hódítások és vallási háborúk kontinensén a magyar Biblia pusztta megjelenésével összekapcsolta Európa három, ma független népét. Németalföldről kaptunk betűket a nyomtatáshoz, a lengyelektől papírt. E három nép nem dülta egymás földjét háborúkkal a történelem során. Közös, bibliás múltunkat nem az érdekeink diktálták. Tanultunk egymástól, és bajainkban segítő kezet nyújtottunk egymásnak, a Biblia erre ösztönzött minket: „*Boldogok a békeségre igyekezők*” (Mt 5,9). Isten kinyilatkoztatott üzenete szellemi életünk zsinórmértéke, a legfőbb tekintély. A keresztyén emberek tanácsadója, Krisztusra vezérő mester és az üdvösség kalauza. Ajánljuk mindenkinek: „Vedd és olvasd!” Értsd meg jól! Éljen mindig a tanítása szerint!

Ehhez azonban a lehetséges legolcsóbb áron kézbe kellett adnunk a Szentírás kötetét. Motivált emberek vállalták, hogy angol támogatással országos hálózatot hoznak létre, és minden házhoz elviszik az Isten ígétjét.¹ Az osztrák abszolutizmus idején, az első budavári evangélikus lelkipásztor Bauhofer János György (1806-1864) és sok névtelen önkéntes munkás vállalta a terjesztést és ezzel hozzájárult a nemzet szellemi életének felemelkedéséhez. A történelmi tényre pietista Mária Dorottya nádorné udvari lelkészének, Bauhofer János Györgynek egyháztörténeti munkája emlékeztet.² Az önkéntesek hosszú sorából néhányat most említünk meg.

Hamburgból, 1846-ban, hazagyalogolt egy kis csoport. Eltérőek a források, de egészen bizonyos, hogy legalább három³ tért haza né-

¹ Kovács Ábrahám: Protestáns biblia- és iratterjesztés kezdetei, a zsidóság és a Habsburg udvar Magyarországon: 1811-1851. I. REFORMÁTUS EGYHÁZ LXI:(2) (2009) 34-41. oldalak, és Protestáns biblia- és iratterjesztés kezdetei, a zsidóság és a Habsburg udvar Magyarországon: 1811-1851. II. REFORMÁTUS EGYHÁZ LXI:(3) 63-67. oldalak.

² Bauhofer János György: Geschichte der Evangelische Kirche in Ungarn, von der Reformation bis 1850.... Berlin 1854. A szemelvény magyar fordítása gépelt kéziratban.

³ Csopják Attila: Képek a magyarországi baptista misszió történetéből. Budapest, 1928. A könyv reprint formában újra megjelent amerikai nyomdából.

hány év utáni munkából, esetleg négy vagy éppen öt lehetet. Hamburgban ismerték meg az evangéliumot, és csatlakoztak a gyülekezetekhez. Legismertebb közülük Rottmayer János (1818–1901), józsefvárosi születésű iparos. Rottmayer kivételével a többiek Pest-Budáról tovább mentek. Más tájakra éreztek küldetést. Rottmayer asztalos műhelyében, munkavégzés után későn imaórát tartottak.⁴

A magyar szabadságharc utáni években (1851–1859) a megtorláshoz vallási türelmetlenség társult, Bach Sándor, bécsi belügyminiszter gyászos időszakában. Az országot hadbírószági körzetekre osztották. A pesti bírósági aktákban bibliaterjesztők bukkannak föl, szokatlan felekezetek nevével: Ó-katolikusok, Krisztus követői. Mások szerint baptisták, nazarénusok. Kobura Emánuel, Rottmayer János és mások. Az emlékirat szerint mindketten bibliaterjesztők, Bauhofer húsz körülre becsülte, de volt, aki százakra a „titkos imaórákat” tartó iparosokat. Buzgóságuk „vakmerő” kijelentésekre ragadja őket a „katolikus és evangélikus egyházakról”.⁵

Letartóztatások, Bibliák, iratok elkobzása, a külföldiek kitoloncolása sújtja őket.⁶ Német bukaresti folyóirat közöl egy 1849. június 24-i levelet Rottmayer Jánostól (1818–1901). A hatóság előállította, kihallgatta, de „egy evangélikus lelkész” kimentette őt, sőt még a bibliáit is visszakapta.⁷ Ez az evangélikus lelkész, aki akkor Budán élt, nem volt más mint, a már említett Bauhofer János György.⁸ Bauhofer, Mária Dorottya a német pietizmus ébredési vonalát képviselte, míg a skót reformátusok az angolszász evangélikál hatást. Ebbe az „ökumenikus”, azaz felekezeti evangéliumi evangélizációs missziói munká-

⁴ George Alex Kish, *The Origins of the Baptist Movement Among the Hungarians A History of the Baptists in the Kingdom of Hungary From 1846 to 1893* (Brill: 2011).

⁵ Bauhofer J. Gy. idézett műve, 26. old.

⁶ Kardos László - Szigeti Jenő: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok* (Budapest: 1988).

⁷ C. A. Flüge, *Aus der Geschichte des neuen Taufertums*. Solymár Imre fordítása. *Täuferbote*, 1938. 2-5. szám.

⁸ Kovács Ábrahám: *Protestáns biblia és iratterjesztés kezdetei Magyarországon 1811-1851. Református Egyház, 2009. (61.évf.) 2-3. sz. Folytatólagos tanulmány a budai Habsburg udvar, a pesti reformátusok, zsidók és evangéliumi új felekezetek együttműködéséről, a Károli-Biblia terjesztése terén.*

ba kapcsolódott be a régióban lassan gyökeret eresztő baptizmus, amelynek első személyei a Brit és Külföldi Bibliatársulat, vagy éppen a londoni Traktátus Társaság szolgálatában álló kolportőrök voltak.⁹

Krisztus követői a Bach-korszakban

A protestantizmust nehezen tűrte a hatalom, még az ország nádorasszonyát sem kímélték a megfigyelők. Jellemző, hogy Ausztriában a baptisták és más szabadegyházak a mai napig nem jutottak törvényes állami elismeréshez. Megtalálja az osztrák demokratizált kormányzat a perifériára szorítás lehetséges eszközeit.¹⁰

A budai Hadtörténeti Levéltárban őrzött jegyzőkönyvek 23 előállított személy peranyagáról tanúskodnak. 1852-től 1854-ig három tárgyaláson vizsgálta ugyanaz az osztrák hadbíró (Franz Belohlawik főhadnagy) a mondvacsinált ügyet. A huszonhárom elítélt legfiatalabb tagja 17, a legidősebb 56 éves volt. Az első tárgyaláson egytől négy hónapig terjedő fogházbüntetést szabott ki nők- és férfiakra, összesen 16 személyre „meg nem engedett vallási összejövetelelen való részvétel” miatt. A vádlottak második csoportja, 7 férfi közül kettő ismételt előállított személy. A harmadikban szereplő két dunántúli munkásnő ellen hozott ítélet két hétig tartó elzárás volt. A bibliás hívkökre sem lázadás, sem másfajta „anabaptista garázdaság” nem volt bizonyítható. Nézetüket nem adták fel, de magatartásukat sem változtatták meg. További gyanúra okot adott a nemzetközi kapcsolatuk és levelezésük. Könyveiket, Bibliáikat és az asztalon heverő összegyűjtött adományaikat elkobozták. A periratok anyagát megcsonkították.¹¹

⁹ Kovács Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914* Frankfurt am Main; New York; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang Verlag, 2006. 435 p. (Studies in the Intercultural History of Christianity; 140.), 94, 105 kk., 127 kk, 179 kk oldalak.

¹⁰ Kovács Ábrahám: *A skót-magyar kapcsolatok az 1840-es években és hatásuk a magyar protestáns egyházi és társadalmi életre Pro Minoritate* (2011) Nyár: 177-186 oldalak.

¹¹ Szebeni Olivér: *Krisztus követői hadbíróság előtt. Megjelent Szolgatárs, 1994 novemberében.*

A megnevezett hadbíró a harmadik csoport tárgyalásáról írásba foglalt aktában belátja, nincs arra kilátás, hogy a büntetés bárkit hitéletének eddigi gyakorlásától elfordítson. A büntetésben elviselt szenvedésük szinte örömeikre van és erősíti őket. Nem veszélyeztetik a törvényes rendet, amit a „harcról írnak”, allegorikusan értendő, senki sem készül közülük forradalomra.

Bizonyos aktivitás (szervezkedés) a bibliás emberek között tapasztalható.¹² Kovács Ábrahám rámutatott, hogy a magyar református ébredés központi helyévé formálódó Ev. Ref. Németajkú Leányegyház alapító személyeinek a listáján baptisták is találhatók.¹³ Rottmayer János hasonló nevű fia a hatvanas évek végétől Bécsben élt, gyakrabban meglátogatta édesapját Kolozsvárott. Az idősebb Rottmayer irányította a Skót bibliaterjesztők munkáját.¹⁴ A bibliaterjesztéshez világszerte kapcsolódott a vasárnapi iskola.¹⁵ A Szentírás korai

¹² Kovács Ábrahám: The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews, 126-128 oldalak.

¹³ Kovács Ábrahám: The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews, 132 old. 78 lábjegyzet

¹⁴ Kovács Ábrahám: History, old. 220, Rottmayernek éppen amiatt kellett a létrejövő leányegyházból távoznia, hogy az ébredési munkában egyetértő felekezetközi evangélikál-pietista együttműködésben törésvonal jelent meg. König, Biberauer és mások, akik a leányegyház alapításában részt vettek nem értettek egyet az aláírítást is szorgalmazó baptistákkal. Azonban kompromisszumos megoldás jött létre, mert a Skót Missziót vezető lelkész, Rudolph König megtartott a Bibliatársulat alkalmazásában Rottmayer Jánost, „csak áthelyezte őt Budapestről Kolozsvárra”, hogy a helyi konfliktust elsimítsa. Ehhez hasonló lesz, majd látni fogjuk Meyer Henrik esete is.

¹⁵ Mózes András, *A vasárnapi iskolák története* (Cluj-Kolozsvár: Ifjú Erdély, 1935). A skótok már 1844-től tartottak vasárnapi iskolákat a Misszióban. Lásd még Kovács: History, 70 old. l. 110 lábjegyzet. *HFMRCofS*, 2. 12 (1 December 1842), 171-2. és History, 101. old. és 141. old. 129. lábjegyzet. Kovács itt rámutat a Skót Misszió lapjából nyert információból is, hogy 1844. november 15-én William Wingate és Robert Smith misszionáriusok már tartottak vasárnapi iskolákat. vö: „A skót misszió történetéből (folytatás)”, *Élet és Munka*, 3. 8 (August 1911), 58 old. Azonban az első misszionáriusi beszámolót már 1842-ből van, amely Allan misszionárius munkáját említi. Összegezve, az biztosan elmondható, hogy a reformátusok között a vasárnapi iskolai munka röviddel a Skót Misszió letelepedése után meghonosodott. Azonban csak az 1880-as években kezdett kiteljesedni a Szabó Aladár-féle ébredés hatására. »»

tanulmányozására szakosodott intézményről a hetvenes évek elején egy gót betűs könyv¹⁶ szolgáltatott adatokat. Ifjabb Rottmayer János (1849–1925) az akkor harminc körüli férfi édesapja példáját követve állt a vasárnapi iskolai oktatók sorába. A könyvben írt mondata mély hitének, felelősségtudatának alapján így hangzik: „Ne vesszen el senki miattam.”¹⁷

Egy újabb folyóiratból szerezhethünk tudomást Peter Pfaff, 19 éves bácskai születésű bibliaterjesztőről, aki 1867-től volt a Bibliatársulat alkalmazottja 12 évig. 1879-ben ismerkedett meg Meyer Henrikkel, majd további tíz éven át hasznosította magyar-német-szerb nyelvtudását. Eljutott Boszniába, ahol további 35 évet töltött igehirdetőként. Állandó veszélyekkel küzdött. Háborúk nehezítették életét, csodával határos módon menekült meg. 1888-ban gyermekei az idős édesapjukat Chicagóba vitték, ahol 1929-ben hunyt el. Haláláról ad tudomást Európában minden egykori ismerősnek az amerikai Sendbote.¹⁸

A Brit és Külföldi Bibliatársulat 1804. március 7-én alakult. Meyer Henrik Galacban, 1872-ben Bécsbe küldött levél útján jelentkezett Millard Edénél az Osztrák-Magyar Monarchiában végzendő bibliaterjesztésre. Millard jelölte ki Meyernek Zágrábban a helyettesítő munkát. Palmer Keresztély hosszabb szabadságot vett ki a Bibliatársulattól, ez tette szükségessé Meyer szolgálatát. 1872 őszén először a Bibliatársulat kocsiával (fogatával) vonult ki egy vásárra Meyer és felesége a könyvekkel. Az egyszerű árusítás mellett a téli hónapokban

»» Ekkora azonban már a baptisták közt is számos vasárnapi iskolai kezdeményezés létezett.

¹⁶ Sendschreiben des Sonntagsschul-Vereins... Hamburg 1871. A könyv Kelet-Európa számos helységében végzett munkáról. Ifjabb Rottmayer János sajátkezü névírása szerepel és a könyvben a levele a kolozsvári vasárnapi iskolában tartott első szolgálatáról.

¹⁷ Szebeni Olivér: Szolgatárs 2011/3. sz. 35-41. oldal. Ifjabb Rottmayer bizonyosítgató mondatát idézi a tanulmány címe.

¹⁸ Der Sendbote – ejtsd: Zendbóte – Peter Pfaff nekrológia, 1929. nov. 6-i szám, 11. old. Az Észak-Amerikai Német Baptisták folyóirata jelentős számmal került hazánkba már a század vége felé. 1897-ben ismertették a walesi Mary Jones történetét, amely elindítja az olcsóbb áron beszerezhető Bibliák forgalmazását. 1886-tól közölnek cikkeket a magyarországi baptista misszióról.

barátságok szövődtek árusítás közben. Meyerék beszélgetésekre hívták zágrábi otthonukba az embereket, majd egy helyi szabó a szót bibliaolvasásra és imádkozásra terelte.¹⁹ A baptista misszió szorosan összefüggött a bibliatársulatok munkájával, ahogy ezt már láthattuk. Hempt Adolf újvidéki bibliaterjesztő, Novák Antal és Meyer Henrik budapesti lakosok a Brit és Külföldi Bibliatársulat munkásai. Feladatukat lelkesedéssel végzik, és az angol társulat évkönyvében kiemelik a nevüket.²⁰

Két jellemzően fontos dolgot kell megjegyeznünk, hogy a három könyvtáros nem volt képes elhallgatni a megtérésről és a hitvalló keresztségről szóló tanítást. Ez utóbbi különösen ellenszenves volt a népegyházak szemében, de általában nem értettek egyet a személyes megtérés tanításával. Fura volt a zágrábi hallgatóságnak, de szinte mindenütt másoknak is, hogy nem papi ornátusban beszél valaki vallási dolgokról, egyszerű lakásban és nem egy díszes templomban imádkozik. Azonban amint rámutattunk voltak érintkezési pontos a történelmi egyházak belmissziót szorgalmazó körei és a kialakuló új protestáns egyházak hasonló törekvései között. A Skót Misszió nem csak az újonnan megtért, és újjászületett zsidó származású személyeket alkalmazta, hanem a baptista felekezetű személyeket is.²¹

A bibliaárusok keresztyénységüket nem kizárólag templomi foglalatosságnak tekintették. Ez a magatartásuk szélesítette a bibliavásárlók körét. Novák Antal már azelőtt Gyomán, Berettyóújfaluban és

¹⁹ Meyer Henrik önéletrajza. Eredetileg kézzel írott memoár, valószínűleg 1910-ben készült. Szabadi F. Gusztáv és Szebeni Olivér közreműködésével ford. Fejér Gyula. 27. old. A gépelt magyar kézirat teljes terjedelme 94 old.

²⁰ From the „Report” of the British and Foreign Bible Society, 1873. p. 63. Meg kell jegyeznünk, hogy Novák Antal a hatvanas évektől, Hempt Adolf pedig bizonyítottan 1874-től már terjesztett Bibliát. Szinte biztosak lehetünk abban, hogy ezt élethivatásként végezték, mert Meyer önéletrajza 57. oldalán olvasható, hogy Hempt Belgrádba költözött, ott folytatta a bibliaterjesztést. Az I-es anyakönyvezettek között, 968 alatt bejegyezték egy hasonló nevű személyt, valószínűleg a fiát.

²¹ Kovács Ábrahám: Mária Dorottya nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék terjesztése Magyarországon SZÁZADOK 140:(5) pp. 1531-1550. (2006)

Nagyszalontán összehívta a bibliatanulmányozókat. Erre hívja föl a figyelmet más szabadegyházi ismert szerző.²²

A könyvterjesztők kötelességét még a belépésük előtt ismertették: A Szentírás egyes részletein, az Újszövetség külön kötetén és a teljes Biblián kívül más iratot terjeszteniük nem szabad. Saját hitvallásukat ne propagálják, viszont minden protestáns lelkésszel, és plébánossal igyekezzenek ápolni jó viszonyt. A kritériumok megszegőit első esetben áthelyezik, újabb ismétlődés esetében nem alkalmazzák tovább. A szabályt Millard Ede (1822–1906), az angol baptista, a pesti bibliaraktár igazgatója, Meyer Henrik (1842–1919) rovására foganatosította. Az aktív misszióra vonatkozó óvás megszegése miatt 1873 tavaszán Zágrábból Budapestre helyezte át. Ezek fényében felmerülhet a kutatóban az a kérdés vajon Palmer Keresztély ellenérzésének Meyer Henrik szerint talán a keresztségről az eltérő dogmatikai látás lenne az alapja?²³ Nem lehet így, mivel a Palmer házaspár a bécsi, 1869-ben alapított baptista gyülekezet tagja volt.

Terjesztették és magyarázták a Bibliát

Meyer Henrik és neje Zágrábból 1873. március 6-án érkezett a Déli pályaudvarra. A baptisták történelmében ez korszakos fordulat napja. Elkezdte munkáját Budapesten, mint bibliaterjesztő („colporteur”), jó összhangban a Skót Misszió német leánygyülekezetével, ahol lelki otthonra talált.²⁴ Egyedül az ő naplóiban találunk arról tájékoztatást, hogy miként, hol és milyen hatásokkal árusított Bibliákat. Mennyi időt fordított erre, és milyen volt a terjesztés intenzitása? Naplójegyzeteinek kivonatos fordítása alapján erre vonatkozóan közlünk néhány részletet.

A második kötet szerint a megérkezése, budapesti lakásának elfoglalása után az első vasárnapon (1873. március 9-én) levelet írt Bécsbe Edward Millardnak, feleségével felkereste a református temp-

²² Szigeti Jenő: 19. századi magyarországi bibliaárusok. www.uni.miskolc.hu/~egyhaztort/cikkek/

²³ Meyer Henrik önéletrajza, 27. o. Meyer Henrik önéletrajza (1842-1919) trans. Gyula Fejér. BOL, Meyer Henrik hagyatéka, 1. doboz. 1. dosszié sárga mappa

²⁴ Kovács, *History of the Free Church of Scotland*, 132 oldal. l. 78, 337 oldal. l. 37.

lomot (így írja), és délután újpesti ismerőseinél töltötte az időt. A következő három napról lakonikus rövideggel csak ennyi áll: „Kolportáltam.” A vasút ezután meghozta a bútorait, lakását és könyveit rendezgette. Naplójába két napig számszerű adatokat írt: 2-2 Újszövetséget adott el. Csak március 19-én mentek föl Budára, „Hilzing testvérrel” a bibliaraktárba. Másnap újra kolportált, de újra csak 1 Bibliát és 2 Újszövetséget tudott átadni. 21-én elment a pesti vásárra, ahol 3 Biblia és 5 Újszövetség cserélt gazdát. Egy vevő vétel közben elmondta neki, hogy ő már kétszer kiolvasta a Bibliát. A hónap utolsó hetére ez lelkesítette munkára, de a teljesítmény később sem lett több, viszont öröme lelte egy óbudai családban, ahol előbb csak egy, de április végére hatvannál is több gyermek érkezett, hogy hallgassa vasárnapi iskolai oktatását. Az új hónap jól kezdődött, mert egy Fő utcai katonai épületben 2 teljes Bibliát és „egy egész táskát” Újszövetséget vettek meg tőle. Áprilisban még feljegyezte, hogy a Biblián kívül a londoni prédikátor, C. H. Spurgeon prédikációiból egy német kötetet adott el, és rendszeresen eljár a Ganz-gyár elé, ajánlja a könyveit a munkásoknak.

1873 májusában feleségével elutazott a bécsi világkiállításra, onnan pedig Németországba, hogy nővéreinek bemutassa az új aszszonyt, akit Oroszországból hozott. Ezután hazatérve folytatja a terjesztést, meglepő helyen, a „Slova vendéglőben”. Munkája bizonyára eredményesebb, mint az első napokban. Gyarapszik az ismeretségi köre. Augusztus 15-én Dunaharaszti megy kínálni a Szentírást.²⁵

Meyer tehát 1873-ban a vasárnapjait Budapesten, vagy Újpesten töltötte szívesen, előfordult az is, hogy a nazarénus Herbieh otthonában tartott bibliaórán „gazdag áldásban” részesült.²⁶ Meyer Henrik bibliaterjesztői munkája hozzá tartozik életművéhez, bár rövid (1873. március 15-től 1875. május 1-ig). Budapesten sem változtatott a bibliaárusítás melletti bizonyágtevő magatartásán, emiatt végkielégí-

²⁵ Meyer H. naplói, külön kötetekben kézirat. A II. kötet összes terjedelme 235 oldal. A kézírásos eredeti kötetek a Baptista Levéltárban jelenleg nem állnak rendelkezésül. Szebeni O. 1973-ban végzett kivonatos fordításokat.

²⁶ Meyer Henrik II. sz. naplója, 1875. aug. 17 (csütörtöki feljegyzés).

téssel felmondtak neki.²⁷ A helyzet rontotta Meyer Henrik jó hírnevét protestáns körökben. Júniusban, a Bibliatársulat területi konferenciája tanácskozásait azonban a lakásán rendezték, ezzel a reputációja javult. Társulat Angliából megjelenő titkára, a kvéker „Bridewide úr” látva Meyer gondjait 10 gulddal megajándékozta.²⁸

Később lefektetett német nyelvű anyakönyvében a baptizáltak közül a nazarénus „szolgák” által tartott bemerítéseket érvényesnek fogadta el.²⁹ A nazarénus és baptista misszió egyesülésének tekintélyes szószólói akadtak, de a két felekezet között a kezdeti kapcsolatok hamarosan meglazultak. Nem rendelkezünk arról bármilyen bizonyítékkal, hogy a nazarénusok a brit kiadású Bibliákat használták volna. Jelentős különbség volt a hivatásos lelkészkesztés. Legfontosabb különbségnek a katonai szolgálat elvetését tekintették. A baptisták között voltak hivatásos katonák, míg a nazarénus hadköteles férfiak legtöbbször börtönben ült. A „szakadás” első oka azonban a nők öltözéke volt. 1879-től elmaradtak a baptistáktól, a gyülekezeteiket többé nem látogatták.

Meyer Henriktől kiváló missziótörténelmi dokumentumok maradtak fenn. Tudatában volt történelmi jelentőségű szerepének, utódai pedig minden feljegyzését gondosan megőriztek. Kiváló személyi adatforrás az első anyakönyve (Mitglieder-Register), amelyben feltünteti a „colporteur”-öket. Az anyakönyv első tételeinek lefektetése 1875 májusa után valószínűsíthető, miután önmagát Rottmayer János (I) kolozsvári lerakat vezetője után, második helyen szerepelteti, prédikátor- és presbiterként. (Már nem volt bibliaterjesztő). Az első 11 anyakönyvezett személy közül 5 bibliaterjesztő. Tehát mind megelőzték Meyert. Rottmayer János, Novák Antal, és egy alsó-ausztriai Johann Steiner 38 éves egyén, aki Bécsből jött, de mindössze 4 évet töltött hazánkban. Végül két Spies – ejtsd: Spisz – nevű bibliaterjesztő

²⁷ Meyer H. idézett önéletrajza 32. old.

²⁸ Meyer H. idézett önéletrajza 33. old.

²⁹ P. Schmiedt nazarénus szolgálata esetében (akv. I. 22. tétel), számos gyülekezeti éneket vett át a nazarénus Új Sion Hárfa adták ki Sion Énekei címen. A nazarénusok kardinális tételével, a katonai szolgálat megtagadásával azonban nem értettek egyet, és emiatt elég hamar bekövetkezett a két felekezet elkülönülése.

teljes neve olvasható az anyakönyvben.³⁰ A naplóit, levelezését, az 1910 körül írott önéletrajzát, tekinthetjük további forrásoknak.

Meyer missziói tevékenysége nemcsak Budapestre terjedt ki. Naplójából és irataiból számos érdekes részlet kerül a kutató látókörébe. Az al-dunai Dobrudzsában Caŕalui községben, a németek 1864-ben missziót kezdeményeztek.³¹ A gyülekezet gyorsan fejlődött, másokhoz hasonlítva, a század vége felé 127 tagot számláltak. 1869-ben Meyer a Dunán hajóval utazott a cári Oroszországba (Ukrajnába), és felkereste őket a Dunától gyalog megközelíthető községben. Millard Ede két harmincas éveik elején járó házaspárt kért föl közülük, hogy menjenek Dobrudzsából Magyarországra: Pfilipp Spies a feleségével Székesfehérváron lakott, Konrad Spies és Meyer a Szepességben találkoztak. Spies Konrad szepességi missziómunkájának egyetlen nevezetes eredménye, Bretz Gusztáv megtérése volt, aki maga is bibliaárusnak állt.³² Spieszék rövid idő után, még a hetvenes években elhagyták Magyarországot.³³ Egy bonyhádi születésű német férfi, Johann Lotz 26 éves korában, 1878-ban segíti a Dráva déli partján fekvő Daruvár gyülekezetét, és bibliaterjesztéssel foglalkozik.³⁴ Az ezzel járó fáradalmak megtörik erejét, és szolgálatát csüggedten abbahagyja. Meyer figyelmeztette őt, és 1881-ben felfüggesztette a gyülekezeti tagságát (exkommunikáció).³⁵ Különbő gyülekezeti monográfiák szerint az alapítók legtöbbször bibliaterjesztők voltak. Így áll ez Daruváron is, ahol a köztük tevékenykedő bibliaterjesztő emlékét tisztelettel ápolják.

Szinte minden lépését dokumentáló Meyer elvetélt esetekről szintén tájékoztat. Molnár Zsigmond egy lelkész fia, nyelveket ismerő, tanult ember, egy nap anyagi segítyt kért és kapott tőle. Megígérte

³⁰ Meyer Henrik I. anyakönyve, 7. tétel.

³¹ Alexa Popovici: *Istoria Baptistilor din Romania*. I. kötet. 1856-1919. Chicago 1980. 312. o.

³² Kalkó Józsefné megemlékezései édesapjáról szóban és levélben.

³³ Meyer H. I. anyakönyve, 8-9 és 10-11. tételek.

³⁴ Meyer H. I. anyakönyve 147. tétel.

³⁵ Gyülekezeti jegyzőkönyvek 1881. III. 23.

támogatását, és egy éven át vele tartott a könyvterjesztést is vállalva.³⁶ Egyszer mégis „hamis” magatartást tanúsított, mert egy szerencsétlenül járt embert rábeszél, hogy jogi úton keressen elégtételt magának. Meyer megszakította vele az együttműködést.³⁷ Moldáviából került Budapestre egy 33 éves férfi, Moritz Klinger, Meyer jóvoltából bibliaterjesztőként dolgozott ő is, de már egy fél év múlva jobb munkakört talált magának.

A nagyszalontai „ősgyülekezet”

Meyer Henrik az önéletrajzában írja, hogy Novák Antal (1828–1877) bibliaterjesztő nyomán jár. Brassóban is a Novák házaspár járt először.³⁸ Érdekességgént megjegyezendő hogy Novák Antalné Ax Katalin (1819–1879) kivételes bibliaterjesztő, az egyetlen nő a társulatnál. A Havasalföldön a török katonatisztek beengedték a háremükbe, hogy ott is kínálja a Bibliát.³⁹

Ez a bibliaterjesztő család jelenti az úttörést a magyar nyelvű baptizmus kialakulása irányában. Közismert tény, hogy a magyar baptisták bölcsője a nagyszalontai gyülekezet. Novák Antal bibliaárus hívott létre házi bibliatanulmányozó kört (Szigeti Jenő előszeretettel használja erre az „ekkléziolák” kifejezést). Vasárnap délelőtt a hívek a református istentiszteleten vettek részt, és délután összejöttek Bibliát tanulmányozni. A memoárokból úgy tűnik, a templomtól fokozatosan elszakadva egy „darbista” és egy „baptista” pólus alakult ki. Novák Antal 1871-ben ráhagyva hallgatóira a felekezetválasztást.⁴⁰ Az évtizedek múlva oly hangsúlyos dogmatikai különbségekre akkor nem figyelt senki.

J. N. Darby ortodox, laicista követőinek hazai népszerű és tekintélyes vezetője, Dr. prof. Kiss Ferenc, egyik budapesti előadásának szövegét szülőföldje, Nagyszalonta „ősgyülekezetéről” az alább jelzett

³⁶ Meyer H. I. anyakönyve, 165. tétel, és naplói.

³⁷ Meyer Henrik: Önéletrajz 57-58. old.

³⁸ Meyer H. i. m. 52. old.

³⁹ Szabadi F. Gusztáv szóbeli közlése nyomán.

⁴⁰ Lajos Imre (Lajos János fia): A nagyszalontai baptista gyülekezet alakulása. Fénymásolat eredeti kéziratról. 3 részben, 23 oldal terjedelemmel.

könyvhöz csatolták. Neki tulajdonítják a sajátos elnevezést, az előadás címében szereplő „parasztproféták” kifejezést. A professzor hangsúlyozza a teológiai tanulás káros voltát. Óvja a gyülekezetet a „klérus” kialakulásától. Kornya Mihályt „laikusnak”, igazi parasztprofétának tartja, és vele szemlélteti a tézisé: Csakis „teológiai iskolák áporodott levegőjű tantermeitől mentes” környezetben támadhat szellemi ébredés.⁴¹ Kiss professzor előadásában Kornya Mihály életrajzíróját is méltatta. Kirner A. Bertalan, egy volt sárospataki diák, majd református lelkész gyűjtötte össze a második világháború éveiben Kornya Mihály (1844–1917) relikviáit.⁴²

Amikor eldől, hogy milyen irányt vesz a nagyszalontai házi bibliatanulmányozó csoport, Lajos János, a korán elhunyt hivatásos katoná, olthatatlan vágyat érzett a hitvalló keresztségre. Csakhogy költséges Bécsbe utazni. Ő kész eladni még a házát is! Novák Antalnak nagy áldozatába került a „bemerítkezés”. 1870-ben, 42 éves korában utazott Bécsbe a feleségével, és ott vették föl a keresztséget. Évek múlásával viszi boldogan a hírt Lajos Jánosnak, hogy van Budapesten, aki ezt elvégezheti. A nagyszalontai honvéd őrmester két levélben kérte Meyert, hogy jöjjön és baptizálja, azaz merítse alá őket.

Rövid választ kapott mindkét levelére: „Ha hiszel, meg lehet”.⁴³ 1875. augusztus 26-án nyolc nagyszalontai hitvallóval erre sor került. Lajos Jánost anyakönyvezték elsőnek a nagyszalontai hitvallók csoportjából.⁴⁴ A gyülekezet evangéliumi-szabadegyházi fő karaktere a ragaszkodás a Bibliához. A szalontai gyülekezet őrzi a tradíciót.⁴⁵ Kornyáról és a gyülekezet múltjáról kis múzeumot rendeztek be a

⁴¹ A budapesti Wesselényi utcai baptista imaházban elhangzott beszéde szövegét Magyar parasztproféták címen csatolta függelékként E. H. Broadbent Zarándok Gyülekezet c. könyvéhez. Primo Kiadó, Budapest. Az első angol kiadás (The Pilgrim Church) Glasgow, 1931.

⁴² Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály krónikája (1949). A könyvet megjelenés után néhány héttel a rendőrség összegyűjtötte. A szerző büntetést nem kapott, de teljes vagyonát elvesztette. A könyvét Amerikában újra kinyomatták, mert a háború utáni egyháztörténelmi írásközül szinte a mai napig ez a legnépszerűbb.

⁴³ Lajos Imre Három részből álló memoárja.

⁴⁴ Meyer H. II. akv. 42-49-ig.

⁴⁵ Bondár Ferenc nyilatkozata a Történelmi Bizottság 1990. nov. 16-i ülésén.

hagyományörzők. Arany János szülőföldjén, a Szentírás lapjait naponta megnyitó református magyarság körében új gyülekezet támadt. Szükség volt erre, hiszen nincs semmi magasztosabb, mint az Isten ígéje.⁴⁶

A mag jó földbe esett

Sokfelé kibontakozott a gyülekezeti élet különösen a Kőrösök mentén. Mai napig ez a vidék az erdélyi magyar baptisták legnépesebb helyszíne. Kiss László székelyföldi igehirdető a missziótörténelem iránt Kirner A. Bertalanhoz hasonló lelkesedéssel írta le adatait. Az elsőket, akik a székely „Anyaszék” területén vagy másutt dolgoztak Erdélyben: Tatter Lajos, Molnár Lajos, Fancsali György. Munkájuk sok gáncsokodásba ütközött – írja, „de a jó mag kikelt.”⁴⁷

Vlaevity József bánati származású szabó Kiskunhalason kezdte terjeszteni a Szentírást, evangélizált, aminek hatására 1886-ban gyülekezet létesült. Nevére bukkanunk a Szepességben, a Partiumban és Erdélyben. Egy lelkipásztor összeállította a nyíregyházai gyülekezet történelmét, és említi a nevét.⁴⁸ A rá utaló és hivatkozó írásokban idegen hangzású családi neve többféleképpen módosul a memoárokban.⁴⁹ (Blávic, Vlahovics, stb.).

A Bibliatársulat szabályai a következő nyomdai termékek forgalmazását engedélyezték: teljes Biblia különböző nagyságban és szeparált részei, Újszövetség, illusztrációkkal vagy azok nélkül, János evangéliuma. Egy-egy bibliai idézet önálló lapokon. A 150 zsoltárt általában bekötötték az Újszövetség végére, angolszász népeknél a Példabeszédek kerültek a kötetbe. Több Bibliához és Újszövetséghez befűztek néhány tábla térképet a Szentföldről. Készültek keményebb íveken perforált kivitelezéssel képecskék, könyvjelzők, levelezőlapok

⁴⁶ Szebeni Olivér: Beszéd, nyelv és a Biblia. Budapest, 2008.

⁴⁷ Kiss László: Három székelyföldi bibliaárus. Kézirat, amit elkoboztak a romániai rendőrök, visszaadását megígérték, de meg nem történt, és a levéltárak kutatását inkább akadályozzák, mint elősegítik.

⁴⁸ Pátkai Béla: Nyíregyházi Baptista Gyülekezet 1895-1985. Centenárium kiadvány.

⁴⁹ Szebeni Olivér: A Kiskunhalasi Baptista Gyülekezet missziótörténelme 1886-tól 1957-ig. Gépelt kézirat, fényképekkel illusztrálva. 2. old.

egy-egy bibliai idézettel (pl.: A nyolc boldogság, a szeretet himnusza, az Úr imádsága szövegével). A két protestáns egyház a bibliai jelene-tek képes illusztrációjáról eltérően vélekedett. Ezért készültek egy-részt képes, másrészt illusztrálatlan kiadványok. Az illusztrált köny-vek vasárnapi iskolákban igen hasznosak voltak. A képecskéket hosszú, keskeny könyvjelzőket ösztönző jutalomnak szánták gyer-mekek részére. Velük bibliai idézeteket tanítottak. A tanulás „istenél-ményhez”, személyes meggyőződéshez nem segített, de meg sem fosztott tőle senkit. A módszer értékét a mai napig vitatják evangéli-kál, vagy még inkább karizmatikus körök.

A bibliaterjesztést vállaló egyének tíz százalékos „províziót” kap-tak az eladott kötetek után. Némely forrásból úgy tűnik, hogy havi állandó munkabért adtak felvétel esetén. Meyer Henrik följegyzi azt az összeget, amit kilépéséig a társulat adott, és azután, az ország terü-letén élő baptizáltak szintén fölajánlottak neki, amivel szerényen fe-dezhetik a megélhetésüket.⁵⁰

A 19. század végén Budapest történelmében az eddigi legnagyobb ütemű gazdasági fellendülése volt. Mégis jelentős tömegek éltek nyo-morszíntén a városban, és főleg vidéken. Novák Antalt némely doku-mentum úgy mutatja be, mintha kenyérkereseti okból vállalta volna a bibliaterjesztést.⁵¹ Meyer a történelmi Magyarországon többségi nyelvként a németet ismerte és használta. A lakosság felét tehetette ki a csak magyar anyanyelvűek száma, harmadik nyelvcsoporthoz a szlovák. Meyer elhatározta, hogy segíti a nem német anyanyelvűek közötti missziót fiatal, jó képességű személyek iskoláztatásával. Választása a szlovák Matej Šteuček (1852–1935) vavrisói kőművesre esett, akit Hamburgba küldött a szemináriumba tanulni. 1889-ben Meyer Hen-rik két magyar fiatalembert is kiválasztott a magyarság jövőbeli evangéliumi szolgálatára, Balogh Lajost (1863–1919) és Udvarnoki Andrást (1865–1945). Őket szintén magához hívta Budapestre a

⁵⁰ Meyer H. i. m. 34. oldal. Az összeget 50 guldenben adja meg. Ezt a pénzt használta még fiatal korában, ez volt akkor a Rajna mentén hivatalos fizetőeszköz. Nagy kérdés, hogy mire volt elég. A Meyer házaspár takarékosági intézkedéseket fogantatott. Úgy tűnik jó sok gondjuk akadt.

⁵¹ Csopják Attila: Id. mű 10-11. oldalán, Novák Antalról képet is közöl a 10-11. oldalon.

nyolcvanas években, amikor már állt a Wesselényi utcai épület. Meyer németországi támogatót talált a neuruppi kereskedő F. W. Bergemann személyében. Német oktatót rendelt a fiatalok mellé, és az emberek Krisztushoz vezetésének legjobb módjaként azt ajánlotta nekik, hogy terjesszenek Bibliát és hitébresztő iratokat.⁵² Balogh La-jos később, egy berlini ülésen méltatta a bibliaterjesztők munkájának kedvező jellegét: „A kolportőrök Magyarországon teljesen előkészít-tették” a gyülekezetek indulását.⁵³ Magyarországon az evangéliumi körök együtt működtek. Ezt láttuk, például a Ev. Ref. Németajkú Le-ányegyház vezető skót missziós lelkészek munkájában, vagy éppen korábban a Mária Dorottya főhercegnő körül csoportosuló lutherá-nus pietisták és református evangélikák munkái során. Ehhez még hozzátehetjük a már szintén említésre került baptista és nazarénus ébredési körök együttműködését. Azonban Nagy-Britanniával ösz-szehasonlítva a kortárs Magyarországon, akár a Habsburg Monar-chia alatt, akár a dualizmus éveiben a jogi szabályozás az itthon új, Angliában, Skóciában és az USA-ban több száz éves baptista protes-táns felekezetet nem ismerte.

Ennek következtében a protestánsokra amúgy is mindig gyanú-val tekintő katolikus Ausztria egyházpolitikája a „kisegyházak” felé bizalmatlan. És így a magyarországi is hasonló volt. Csáky Albán vallás- és közoktatásügyi miniszter ennek megfelelően nem engedé-lyezte gyülekezet megnyitását, de magánszemélynek, ifjabb Rott-mayer Jánosnak engedi a helyiség kibérelését. Az elutasítás, és egyben az ajánlat a közvetett lehetőségre 1890-ben keletkezett.⁵⁴ Alig néhány évvel később adventista igehirdető is hasonlóan próbálkozik, hogy jogi elismertségre tegyen szert a liberális nemzeti politika korszaká-ban. Ez az a kor, amelyben a nazarénusok elismertségéért harcol Eöt-

⁵² Meyer H. önéletrajzában az évtized végéig küldött támogatás összegét 20 000 guldenben jegyzi föl (58. old.). Šteuček taníttatásáról Hamburgban 69-70. old. Balogh és Udvarnoki hasonló felkészítéséről a 71. oldalon találunk adatot.

⁵³ F. W. Simoleit: Offizieller Bericht über den I. Kongreß der europäischen Baptisten. Berlin 1908. 223. old.

⁵⁴ Csáky Albin házi istentiszteletek céljára terembérteti szerződés megkötését engedélyezi, miközben kifejti a regnáló kormány egyházpolitikájának alapelveit.

vös Károly.⁵⁵ Ebben a korszakban a baptista források egy friss prozelita, „Schwantzer testvér” terjesztői tevékenységére utalnak a Felvidéken, Pozsonyban is.⁵⁶ A bibliaterjesztés azonban az egész országra kiterjedt és nemcsak a felvidéki szlovákságot, németiséget és magyarokat érte el, hanem az erdélyi szászokat is.

Bibliaterjesztés az erdélyi szászok között

Erdélyben a 19. század végéig a korán elhunyt Novák Antal és Meyer Henrik magyarok és németek között végzett munkát. Egy pillanatképet had emeljünk be ide, hogy mennyire felekezeti és multikulturális volt a Brit és Külföldi Bibliatársulat munkája a soknemzetiségű Magyar Királyság területén. 1876 körül egy szászok lakta faluban, élt három 20-26 év közötti férfi a Gromen családban,⁵⁷ akik közül Mihály már terjesztette a Szentírást. Budapestről Meyer Henrik meglátogatta őket, aki aktív terjesztői munkája után, az említett évben teljes idejét „hítségosi” feladatának szentelte. Nem sokkal azután, hogy Meyer megjelent vendéglátóinál elfogták, és egy cellába zárták.⁵⁸ A fiatalabb Gromen János sietve vitt neki egy meleg pokrócot, hiszen november végén már hideg idő járt a Déli-Kárpátok vidékén. Később kiszabadult a fogoly, de sürgették a távozását. A figyelmes fitalemler elkísérte az útra. Látva a zaklatásait nem riadt vissza, hanem eldöntötte, hogy ő maga szintén vállalja ezt a szolgálatot. Gondolta, hogy ez a „hősies feladat”, a bátraknak való. Gromen Mihály 1881-ben Bukarestbe ment, mint bibliaárus.⁵⁹

A század utolsó két évtizedében az eredetileg református felekezetű Kornya Mihály végzett komoly bibliaterjesztői és evangélizációs munkát. Arad és Bihar megyében, de az ország nyugati része kivételével számos más helyen százával alapított gyülekezeteket. Kornyát

⁵⁵ <http://mek.oszk.hu/00600/00645/00645.htm> (Letöltve 2018.11.28).

⁵⁶ Pressburg. Rückblick... 1887. Jegyzet, a 100 éves évfordulóról. 1987. szeptember 27-ikén Pozsonyban. Ebben említik Ch. Schwantzer nevét.

⁵⁷ Meyer H. I. anyakönyve, 61. tétel.

⁵⁸ Meyer H. önéletrajza, 37. oldal.

⁵⁹ Meyer H. I. anyakönyve, 61. tétel. Érdemes lenne kikutatni a románok között végzett misszióját, valamint a BKBT Havasalföldi munkásságát tanulmányozni.

előbb diakónussá, majd presbiterre avatták, emellett gazdálkodott is. A Történelmi Emlékgyűjtemény sokáig őrizte nagyváradi szőlőkaróját, bőrből készült utazótáskáját⁶⁰ („bakóját”⁶¹), amibe jó néhány kötet Bibliát hurcolt gyalog, roppant hosszú utakon, amíg csak erejével bírta. Minden másnál fontosabb volt az evangélium terjesztése. Isten megáldotta áldozatos, szorgalmas munkáját.

Erdély bibliaterjesztői a 19. század végén nagy lelkesedéssel jártak útjaikon, és a gyülekezetek száma gyorsan növekedett. Hadd említsük meg az egyik nagyváradi születésű szabó nevét is. Flór Albert 1877-ben 28 éves korában csatlakozott a gyülekezethez, és több évig terjesztette a Szentírást.⁶² Egy másik kolportőr ugyancsak német származású volt. Az erdélyi szászok egyike, Andreas Maraschky hajlott korban döntött az evangéliumi élet mellett, és Temesváron, 1879-ben csatlakozott az új baptistagyülekezethez, majd az egykor híres ipari városban, a bánáti Orawitzában még négy évet kapott a szent munkára. A sokfelől összeverődött munkások, bányászok között Isten igéjét ajánlotta mindenkinek.⁶³

A Kárpátok bércein innen és túl

Átlépve a történelmi Magyarország határait, de a Monarchián belül maradván, a magyarság és más népek között evangéliumi kapcsolat jött létre. A generációk váltásával egyre nagyobb homály borul a régi idők evangéliumi kapcsolataira, a bibliaterjesztők, vándorprédikátorok munkájára. A 19. században a különféle nyelvű gyülekezetek között élénk kapcsolat volt.

⁶⁰ Kirner Adalbert Bertalan: Kornya Mihály krónikája. 1949.; egy volt református lelkész gyűjtötte össze a második világháború éveiben a relikviákat. 1934-ben csatlakozott a baptista közösséghez, azt követően az anabaptistákról, Czine Ferencről, Csopják Attiláról. Kornya Mihály krónikája, című könyveit adta ki. A rendőrség összeszedte még 1946-ban. Leszegényedett, a kiskörösi menház lakója lett, onnan hívta el a földi létből a Mindenható Isten 1973-ban.

⁶¹ A kifejezést Kirner A. Bertalan a területen gyűjtötte.

⁶² Meyer H. I. anyakönyve 112. tétel és Meyer naplója 1895. október 30.

⁶³ Meyer Henrik I. anyakönyve 193. tétel. A. Popovici több száz evangélista és bibliaterjesztő között tévesen említi a nevét: Malisevshky formában. Egyéb rendelkezésre álló forrásokból az anyakönyvezett formára következtetünk.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közép-európai egykori nagyhatalom, népek és vallásfelekezetek konglomerátuma volt, amelyek fölött Bécsben, – hetvennél több nép fölött – a Habsburg császári-királyi család főhatalmat gyakorolt. Valláspolitikájuk mindig a római katolikus egyháznak kedvezett. 1873-ban, Bécsben világkiállítást rendeztek, Millard Ede, a birodalomban a Brit és Külföldi Bibliatársulat vezetője kérte, hogy bemutathassa a bibliaterjesztést, de azt annak ellenére megtiltották, hogy a Bibliatársaság működése 1862 óta legálisan működhetett a Monarchiában.

Sokakban felvetődött a kérdés: Mi lehet a titka helytelenül „az új szekták”, azaz mint említettük az akkor több mint 300 éves angolszász múltra visszatekintő baptizmus gyors számbeli növekedésének? Válaszul figyelembe vehetjük egyik eredményes református igehirdető véleményét: Gyökössy Endre lelkészi diplomamunkája az 1880-tól elhangzott igehirdetések elemzése volt, amelyeket összegyűjtött. Azonban vélekedése szerint azok igen „sivarak” voltak.⁶⁴ Az igehirdetéseket Isten neve olykor elhangzott, de Jézus Krisztussal nem tudtak mit kezdeni a liberális és racionalista papok. A kortárs Meyer Henrik Brassóban hasonló tapasztalatot szerzett. Önéletrajzában közli, hogy a város lelkésze a nagytemplomban kiválóan szónokolt németül a „keresztyén tudományról”, de „Krisztus vagy Jézus nevét egyetlen egyszer sem ejtette ki a száján”.⁶⁵ Csohány János⁶⁶, Anne-Marie Kool,⁶⁷ Hörcsik Richárd⁶⁸ és Kovács Ábra-

⁶⁴ Gyökössy Endre: Szeretet mindenekfelett. Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 2012. Hagyatékom. 137.old.

⁶⁵ Meyer H. önéletrajza: I. mű. 50, 52, 55. old. Még amelyik lelkész összegyűjtötte a feltámadás összes bizonyítékát, mégsem tudta elhinni Jézus Krisztus feltámadását.

⁶⁶ Csohány János: A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága, In *Református Egyház*, 24. 9 (1974), 193-197.

⁶⁷ A. Kool, *God Moves in Mysterious Ways*, (Zoetmeer: Uitgeverij Boekencentrum, 1995),

⁶⁸ Hörcsik, Richárd: Az edinburghi magyar peregrináció rövid története. In *Tovább. Emlékkönyv Makkai Sándor 75 születésének évfordulójára*, szerk. Barcza József (Debrecen: Debreceni Református Kollégium Nyomdája, 1988), 161-182.

hám⁶⁹ tanulmányai rámutatnak, hogy létezett egy nagyon komoly református ébredési vonal, de ezzel párhuzamosan megjelentek az új felekezetek is, amelyek a protestáns felekezeti munka kiszélesedéséhez vezettek. Ez a jelenség az angolszász országokban, a felekezeti munka, az ébredési körök egymást megtermékenyítő hatása Angliában, Skóciában és az USA-ban természetes volt, de az itthoni protestáns egyháztörténelemben először csak a 19. században alakulhatott ki új helyzet a hosszú ellenreformációnak köszönhetően.⁷⁰

Az Osztrák-Magyar Monarchia területét tekintve a baptisták történelmi jelentőségű szervezeti eseményt bonyolítottak le Budapesten, 1885. október 3-án. A Monarchia egyes területeiről érkező küldöttek „alkotmányozó konferenciát” tartottak az egybegyűlt képviselőik. Sokan közülük a maguk területén végzett szolgálatban már évtizedeket töltöttek, de valamennyien úgy kezdték a munkát, hogy a környezetükben járták a házakat és Bibliát ajánlottak megvásárlásra. Mindenütt boldogultak a német nyelv használatával, de még a töredékes nyelvismeret is hasznos volt, ha a befogadó nemzet nyelvén igyekeztek megszólalni. A bécsi jegyzőkönyvek alapján összeállítható küldöttnévsorból kitűnik, hogy mindez igaz volt a Bécsben, Grazban, Prágában, a mai Ukrajna nyugati szélén található Bukovinában, Bukaresten éppen úgy, mint a magyarok között.⁷¹ Egy rövid kitekintés ízelítőt ad arról, hogy mennyire komplex volt a felekezetek és nemzetiségek közt zajló missziói munka, amely or-

⁶⁹ A Budapesti Ev. Ref. Németajkú Leányegyház eredete és története, 1858-1869. The history of the German-speaking Reformed Affiliated Church of Budapest, 1858-1869 (Debrecen: Dr. Harsányi András Alapítvány, 2004.), 24, 26, 31kk., 61. kk. old.

⁷⁰ Kovács Ábrahám: Counter Reformation In: Jonathan Bonk (szerk.) *The Routledge Encyclopedia of Missions and Missionaries: Religion and Society series Part 1.* New York: Routledge, 2007. pp. 107-109.

⁷¹ Bécsi okmányok, 1885. Wien, Mollardgasse 35 gyülekezeti levéltárból küldött fénymásolatok. Jegyzőkönyv az alakuló konferenciáról Budapesten.

szághatárok felett átvitt. A Monarchia Kárpátok ívéen kívüli, egykori Galíciában, a Prut folyó menti Sniatyn nevű jelentős településen új gyülekezet alapult és 1885-ben Ferdinand Massier lelkész eredményesen munkálkodott köztük. Sniatyn és hazánk gyülekezetei között rendszeres volt a kapcsolat, beleértve azt, hogy Massier lelkész idős korában Sátoraljaújhelyen (vagyis Magyarországon) talált otthont és eltartókat.⁷² A gyülekezet támogatta a felvidéki szlovákság között tevékenykedő August Meereis dubnói születésű prédikátor munkáját, az akkori Felvidéken.⁷³ Ezen adatok tovább kutatásoknak kell, hogy impulzusokat adjanak. Kovács Ábrahám felhívta a figyelmet arra, hogy a szűk felekezeti és nemzetiségi határok közt mozgó református, evangélikus, baptista, adventista, és pünkösdi egyháztörténetírásnak, amelyet még a nemzetiségi, olykor nacionalista szemlélet is megköt, felül kell emelkednie az említett korlátokon és a hálószerűen működő ébredési mozgalmakat új történetírói módszerekkel kell megközelíteni, valamint a forrásokat egymással „beszédbe” hozni.

A század utolsó évtizede

Hogy mennyire multikulturális volt Magyarországon a bibliaterjesztés ügye azt a következő adatok is jól mutatják. A három nyelvet ismerő Brassoványi Antal, Berettyóújfaluban baptizált és 1890-ben előbb Budapestre jött, majd Munkácsra ment ahol magyarok, ruszinok és rutének közt szolgált.⁷⁴ A nyelvi és kulturális sokszínűséget mutatja az is, hogy míg egyesek több nyelvet beszéltek, mások nem tudtak, s akartak kiszakadni a nyelvi elzártaságból. Ennek számos kö-

⁷² Szabadi F. Gusztáv kézírata: Missziómunkások nyilvántartója. 189. szám.

⁷³ Nekrológia a Sendbote 1929. okt. 30-i száma 8-9. oldalán részletesen ír küzdelmes életéről.

⁷⁴ Meyer H. II. anyakönyve 441. tétel. Az előző bejegyzésektől eltér, csak valószínűsítjük, hogy Brassoványi munkáját Kárpátján szintén bibliaterjesztéssel kezdte.

vetkezménye lett akár a református⁷⁵, akár a baptista misszióra nézve, hogy csak egy-egy példát említsek.

Meyer Henrik 1892-ben töltötte be élete ötvenedik évét. Nagy ünnepeket tartottak, Hamburgból éppen itthon volt Udvarnoki András. Nem hiába tanult három évet Németországban, köszöntésül írt egy rövid, német „hódoló verset”⁷⁶ Meyer Henriknek. Az ünneplés közben félreértés pattant ki, mintha a hálaadás és személyes köszönet nyilvánítása a hatalmas Isten nagyságára vetett volna árnyékot, embernek adva az Úrnak járó tiszteletet. A generációváltással személyi ellentét keletkezett. S előjöttek a magyar és németajkú baptisták közt is a törésvonalak, amelyeknek egyrészt személyes, másrészt hitbeli, harmadrész pedig nyelvi-kulturális okai voltak. Ezzel egyidejűleg a bevált bibliaterjesztés iránt csökkent a vállalkozó kedv.

A minden nyomorúságában menedéket keresők támogatója Meyer Henrik és első felesége Michelson Matild, akit 1898. augusztus 9-ikén „hazaszólitott” a Mindenható, könnyen félrevezethetők voltak könyörülő érzelmeik, jó szívük miatt. A gyorssegélyekre mindig fenntartottak némi tartalékot.⁷⁷ Sok embernek ajánlották a könyv, azaz a bibliaterjesztést, de ez mások igen fáradságos munkának tartották. A könyvterjesztést a saját kezelésben végezték. Meyer a társulattól bizományba vett át köteteket.

Voltak a Brit és Külföldi Bibliatársulatnak és a Skót Misszióknak bibliaterjesztői az egész országban, legalább százan. Utóbbihoz nagy valószínűséggel számíthatjuk Gyenge László bibliaterjesztőt, aki a vizsgált évszázad utolsó évtizedében Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye területén működött.⁷⁸

⁷⁵ Kovács Ábrahám, *History of the Free Church of Scotland's Mission*, 50, 118, 119, 125-127, 160-168, 171-172, 180-181, 186, 192-195 oldalak

⁷⁶ Udvarnoki András: Habe Mut! A „hódoló” jelző Szabadi F. Gusztávtól származik. Tőle került Szebeni Olivér gyűjteményébe. A cím után („Légy bátor”) a 8 sorban bátorítást találunk.

⁷⁷ Gyülekezeti jegyzőkönyvek, 1881. január 23. Beszámoló az ú.n. „szegénypénztár” helyzetéről.

⁷⁸ A vidék meghatározása több személyes felvilágosítás alapján. Veje Somogyi Sándor jeles lelképásztor volt.

A szepességi tűzikovács (Grobschmied) Tatter János korosan kapcsolódott a britek irányította terjesztésbe, és valószínűleg az egykori Felvidék északi részében dolgozott németek és szlovákok között.⁷⁹ A pozsonyi gyülekezet centenáriumán, 1987-ben tisztelettel emlékeztek alapító szolgálatára.⁸⁰

Meyer Henrik és társai viszont önállóan végezték a hitbuzgalmi iratok és a Biblia terjesztését. Az első, majd özvegysége utáni második felesége, Poelzig Anna folytatta a munkát Meyer Henrik halála után. Viselte a kockázat terhét, mivel sajnos voltak, akiknek nyomuk veszett a bizományban átvett könyvekkel és az értékükkel együtt. Kár lenne a bibliaterjesztő hősökről szóló dolgozatban nem említeni a nevüket úgy, mint kihagyni a Skót Misszió által alkalmazott zsidó származású reformátussá lett kolportőrökét is.

Valamennyi élő hitű protestánsnak őriznie kell a Bibliát szívében, minden gondolatában és döntéseiben. Együtt kell küzdenünk Isten kijelentése érvényéért először önmagunkban, majd a társadalmunkban. Ez inspirálta atyáink hitét és anyáink imáit. Az ige tükröződött szavukban, tettükben. A Biblia tanítása bevált és megtartóit bármilyen élethelyzetükben boldoggá tette. Kitartó szilárdságot adott nekik a legkomolyabb kihívások közben. Hisszük, hogy gyermekeinkben, unokáinkban is az Írás szavai ébresztik föl a lelkiismeret szavát a jóra. Nem mondunk a legnagyobb érték, a Szentírás átruházásáról, mielőtt távoznánk földi otthonunkból. Érvényt szerezzünk a Bibliának a 21. században, az olvasást, írást hanyagoló elektronikus korban! Erkölcsiségre nem a technika oktat. Nincs semmi, ami pótolhatná Isten drága könyvét, ha egyszer kiejtenénk a kezünkéből.

Bár a baptisták nem szoktak használni leírt imádságokat. Az utolsó évtized egyik szilveszterén, Meyer naplójába azonban a következő imádságot írta le, amelyik megragadóan szép. Álljon ez zárásként e dolgozat végén:

⁷⁹ Meyer H. I. anyakönyve, 17. tétel. A vavrisói gyülekezet jubileumán említették a nevét. A Bibliatársulat 1904-es listáján szerepel a neve.

⁸⁰ Rückblick... Visszapillantás az első bemerítésre. 1987. szept. 27. Sokszorosított jegyzet. Pozsony 1988.

*Ó, Uram! Ez évben elkövetett bűneinket bocsásd meg; ne számítsd fel népednek, szenteld meg őket kegyelmeddel, adj több hűséget, igazságot szolgálatunkban. Őrizzen minket a te kegyelmed Urunk! Áldd meg a munkánkat, segíts minket kezeink munkájában. Hajolj hozzánk Uram, és szenteltessék meg a Te neved közöttünk, sok lélek üdvössége által, a Te dicsőségedre! Ámen.*⁸¹

⁸¹ Meyer H. II. naplója. Szilveszter napi feljegyzés 1892.